

«تسنیم» تفسیری عقلانی، وحیانی و عرفانی است

یک استاد حوزه و دانشگاه معتقد است؛ علامه جوادی آملی در نگارش تفسیر «تسنیم» کوشیده‌اند ...

یک استاد حوزه و دانشگاه معتقد است؛ علامه جوادی آملی در نگارش تفسیر «تسنیم» کوشیده‌اند تا به ادبیات جامعه نزدیک تر و از سنگینی ادبیات «المیزان» مقداری بکاهند، در عین حال تلاشی برای ورود سیاق عرفانی قرآن در اثر داشته‌اند، بنابراین تفسیر تسنیم یک جریان عقلانی، وحیانی و عرفانی است یعنی عقل و فلسفه در کنار جنبه‌های عرفانی، لطایف و اشارات مطرح می‌شود و همچنین جنبه‌های فقهی نیز در آن حاضر است.

«تسنیم» تفسیری عقلانی، وحیانی و عرفانی است بنا به توصیف قرآن کریم از بهشت، بهشتیان در باغ‌های پر نعمت الهی بر کرسی‌های خود می‌نشینند و از شرابی سر به مهر به نام رحیق سیراب می‌شوند. مَهْری که بر این شراب نهاده شده از مُشک است و قرآن دسترسی به آن را سزاوار رقابت و مسابقه می‌داند. این شراب در آمیخته با تسنیم است و تسنیم چشمه‌ای است که مقربان خدا از آن می‌نوشند.

به نظر علامه طباطبایی بنابر توصیف قرآن کریم چشمه تسنیم از شراب رحیق برتر است، زیرا این شراب به سبب آمیختگی با تسنیم دلپذیر می‌شود و از طرف دیگر، چون مقربان از تسنیم می‌نوشند، مرتبه آنان از نیکانی که با شراب رحیق سرمست می‌شوند بالاتر است. اما صرف آمیخته بودن محتوای رحیق با تسنیم و وصف قرآن کریم از این ترکیب، نمی‌تواند دلیل برتری یکی بر دیگری باشد، مگر آنکه این برتری از طریق بعضی روایات اثبات شود، یا از معنای کلمه مقربان برتری خاصی نسبت به معنای کلمه ابرار به دست آید.

تفسیر «تسنیم» از تفاسیر ارزشمند جهان اسلام است که طی بیش از ۴۰ سال کوشش و مجاهدت علمی - قرآنی آیت الله العظمی عبدالله جوادی آملی، فقیه، عارف، مفسر قرآن و از مراجع عظام تقلید برای فهم و تدبیر بیش از پیش اهل اندیشه و قرآن نگاشته شده است. این تفسیر در شمار «تفاسیر قرآن به قرآن» جای دارد. روش مؤلف، ذکر آیه یا آیات مورد نظر و بررسی آنها طی چهار مرحله است: «گزیده تفسیر»، «لطایف و اشارات» و «بحث روایی». عنوان «تسنیم» مأخوذ از آیه ۲۷ سوره مبارکه مطفین در قرآن و نام چشمه‌ای در بهشت است. این تفسیر در تفسیر هر آیه چهار مرحله را در نظر دارد: گزیده تفسیر، تفسیر آیه (مفردات)، اشارات و لطایف و بحث روایی که شاخصه ممتاز این تفسیر است.

سرانجام و پس از انجام نگارش ۸۰ جلد از این تفسیر اسفندماه سال جاری در همایش بین‌المللی «تفسیر تسنیم» جشن پایان این تفسیر که در حقیقت، آغاز راه واکاوی و سخن درباره این اثر عظیم قرآنی است؛ برگزار خواهد شد. ایکنا به انگیزه آشنایی بیشتر اهالی قرآن و حدیث با این تفسیر وزین، از ۱۴ آذرماه به مدت ۸۰ روز و هر یک جرعه از این تفسیر قرآن را در قالب معرفی مختصری از یک جلد به مخاطبان خود نوشاند و همچنان می‌نوشاند.

تفسیر «تسنیم» می‌کوشد پس از تفسیر «المیزان» اثر گرانسنگ علامه طباطبایی (ره) نقطه عطفی در روند تفسیر قرآن در تشیع را رقم بزند، اثری که عصاره چند قرن دانش اندوزی و معرفت‌افزایی عالمان شیعه از کلام است.

خبرنگار ایکنا به بهانه بررسی این مجموعه قرآنی به گفت‌وگو با حجت‌الاسلام محمدباقر نائیجی، مدیر حوزه علمیه امام حسن عسکری (ع) و استادیار دانشگاه علوم توانبخشی و سلامت اجتماعی نشسته است. نائیجی که افتخار شاگردی درس فقه و اصول را در حوزه علمیه قم داشته است، در دانشگاه نیز کارشناسی ارشد و دکتری را در رشته فلسفه و کلام اسلامی دنبال کرده است، او در این گفت‌وگو به بیان ویژگی‌های تفسیر تسنیم، رویکرد اجتماعی این اثر، پاسخ آن به پژوهشگران قرآنی، تسنیم و جهانی شدن و... پرداخت.

مشروح بخش نخست گفت‌وگو با ایکنا با این استاد حوزه و دانشگاه را با هم می‌خوانیم و می‌بینیم:

«تسنیم» تفسیری عقلانی، وحیانی و عرفانی است

ایکنا - تفسیر تسنیم حاصل بیش از چهل سال کوشش علمی و قرآنی آیت الله جوادی آملی در مقام مفسری حکیم و فیلسوفی قرآن‌شناس است، در آغاز بحث لطفاً بفرمایید نسبت این اثر با تفسیر المیزان چیست؟

درباره تفسیر تسنیم باید یک رویکرد پیشینی درباره سبک و روش علما در گذشته داشت که معمولاً چهره‌های علمی حوزوی تلاش می‌کردند در زمینه خاصی فعالیت داشته باشند؛ بعضی از چهره‌ها فقه و اصولی، برخی فلسفی و برخی نیز تفسیر برای آنها اهمیت بیشتری پیدا کرده است و به سمت تفسیر قرآن بیشتر گرایش دارند.

بعضی از چهره های علمی در حوزه نیز تلاش کردند دو یا سه رشته را در کنار هم داشته باشند که برخی موفق و برخی هم ناموفق بودند. علامه طباطبایی یکی از افراد شاخص در بین چهره های حوزوی معاصر هستند که در چند رشته متعدد و مختلف سرآمد بودند و عبارت «علامه» هم از این جهت به ایشان اطلاق می شود.

ایشان تلاش کردند در تفسیر و فلسفه به صورت توأمان فعالیت داشته باشند و با اینکه می توانستند در فقه هم کار کنند و قابلیت آن را نیز داشتند که به مقام مرجعیت برسند به این امر نپرداختند. نکته مهمی برای اینکه وارد بحث تفسیر تسنیم شویم وجود دارد که آن نیاز جامعه است یعنی علامه طباطبایی در حقیقت احساس کرد که جامعه دو چیز نیاز دارد؛ یکی قرآن و تفسیر قرآن است و دیگری فلسفه و علوم عقلی به عنوان زیربنای علوم اسلامی. این موضوع به معنا این نیست که فقه و عرفان مهم نیست گرچه ایشان در عرفان هم دستی داشتند و اساتید بزرگی را درک کردند و خودشان هم از عرفا محسوب می شدند اما اثرات این دو رشته در جامعه آن روز و نیازی که جامعه داشت را ما امروز تازه، متوجه می شویم. بزرگان زمان در دوره علامه طباطبایی به این واقعیت نرسیده بودند و احساس می کردند چیزی مثل تفسیر یا علوم عقلی و فلسفه چندان نیاز نیست. شاید از جهتی درست می گفتند زیرا فقط همان مقطع را نگاه می کردند اما آینده مشخص کرد که در بحث انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی و حرکت مردم در اوایل انقلاب، با فضایی که حزب توده و کمونیست ها و جریان های لیبرالی مطرح کردند باید پایه مباحث از جایی استخراج شود تا در مقابل جریان های متعددی که در دنیا وجود دارد و در اینجا نیاز مینا داشت و تفسیر المیزان در این زمان توانست اثربخش باشد و همچنین اثرات فلسفه، تدریس و شاگردپروری که علامه طباطبایی داشتند را در گذشته و اکنون می توانیم ببینیم و از محضر اساتیدی مانند؛ زنده نامان آیت الله حسن زاده آملی و آیت الله مصباح یزدی و همچنین آیت الله جوادی آملی بهره ببریم.

این موقعیت شناسی، جامعه شناسی و اینکه ما با چه مسئله ای مواجه هستیم و به چه چیزی نیاز است نکته مهمی است. احساس می کنم علامه جوادی آملی این نیاز را به تبع استاد خود شناختند و این مسیر را ادامه دادند. مشخص است که این حرکت و شناخت نیز امروز درست بوده است و استفاده ای که جامعه علمی ما در حال حاضر از تفسیر و علوم عقلی می کند، می تواند نشان دهنده این مهم باشد که تصمیم چهل سال قبل ایشان تصمیم درستی بوده است و اگر این کار را نمی کردند اکنون ما احساس نقص بسیار بزرگی داشتیم.

ایشان همان اوایل انقلاب در مقطعی که تفسیر موضوعی آغاز شد وارد بحث تفسیر تسنیم شدند؛ البته شاید اوایل آنقدر جدی نبود اما این جدیت به مرور زمان بیشتر شد و اول که این درس شروع شد مشخص نبود چقدر طول خواهد کشید. در تعبیر علامه داریم که می فرمایند: «در مواقعی گمان می کردم که بعد از سه یا چهار سال این دوره تمام خواهد شد»، اما این دوره ۴۰ ساله شد و تفسیری که قرار بود ۳۰ جلد باشد اکنون ۸۰ جلد شده است و به زودی جلد هشتم آن منتشر خواهد شد. پایان جلد هشتم تفسیر تسنیم به معنای پایان راه تفسیر نیست بلکه به معنای آغاز دوباره این مسیر است.

ایکنا _ این آغاز دوباره به چه معناست؟

ما در مباحث اسلامی پایان نداریم و همانطور که قرآن جاودانه است تفسیر هم به تبع قرآن جاودانه و ادامه دار است و افراد شاخص دیگری خواهند آمد و این مسیر را ادامه خواهند داد. تفسیر تسنیم هشتم جلدی چهل ساله، بخش های متعدد و متنوعی را در برمی گیرد که می تواند نیازهای جامعه امروز و آینده ما را پوشش دهد و کمک کند تا مسیر باز شود. این تفسیر هرچه جلوتر آمد بحث ها جدی تر، پخته تر، جامع تر و کامل تر شد.

ایکنا _ لطفا دوباره ویژگی های این تفسیر کمی بیشتر توضیح دهید.

ویژگی مهم تفسیر این اثر در رویکرد فلسفی و عرفانی علامه جوادی آملی است که همین امر به پختگی خاص آن کمک کرده است. تفاسیر متعددی در دوران معاصر از سوی برخی از بزرگان نوشته شده است که همه آنها وزین و قابل استفاده است و هرکدام از آنها حتماً بخشی از نیازهای جامعه انسانی را پوشش داده و می دهد اما ویژگی و شاخصه اصلی تفسیر تسنیم این است که تفسیری کاملاً عقلانی و جامع است و زیربنا را تشکیل داده است؛ به تعبیر آیت الله جوادی آملی «شمش» است و طلای زینتی نیست. ایشان می فرمایند؛ ما باید شمش تولید کنیم نه انگشتر؛ زیرا طلا تزئینی هستند. قبل از تلافروشی مرحله تلافروشی است و تلافروشی دارد ولی کار اصلی را کارگری انجام می دهد که طلا را از معدن استخراج می کند؛ اگر طلا از دل معدن بیرون نیاید کارهای بعدی موضوعیت ندارد. شبیه همین مثال را در بحث های علمی داریم؛ بعضی افراد نمایش بیرونی دارند و بعضی ها هم تولید علم متوسط دارند اما آن کسی که مینا را می سازد و کتاب مرجع تولید می کند، نقش مهم و اساسی را ایفا کرده است.

در فعالیت پژوهشی توصیه می شود به سراغ کتاب های دست اول بروید و از منابع وسطی استفاده نکنید. تفسیر تسنیم و

المیزان از جمله منابع دست اول قرآنی هستند که پژوهشگران از آن استفاده می کنند و آثار زیادی از این شمش طلا تولید می شود و جامعه از آن بهره می برد.

ایکنا - کمی درباره روش تفسیر تسنیم برایمان توضیح دهید.

زمانی که توفیق داشتم و در قم در جلسات آیت الله جوادی آملی شرکت می کردم؛ ایشان در هر جلسه ای آیه ای از قرآن را تلاوت می کردند. وقتی چند آیه از یک سوره را تلاوت می کردند جلسه به جلسه این پخته تر می شد؛ این گونه نبود که آیه در یک جلسه خوانده و تمام شود و به سراغ آیه بعد بروند؛ خیلی وقت ها چند آیه ای که مرتبط با دیگری بود را می خواندند و دوباره در جلسه همان آیات خوانده می شد و به مرور زمان تلاش می شد کار پخته تر و عمیق تر شود.

در تفسیر تسنیم سبک و روش قرآن به قرآن و سیاق علامه طباطبایی استفاده شده است و از جهتی به جنبه های کارآمد روزانه و به روزرسانی نیز توجه شده است، به این ترتیب که جنبه های روایی هم در این تفسیر وجود دارد؛ ضمن اینکه قسمت اشارات و لطایف نیز بیان می شود که در آن بخش به بحث های عرفانی، اشارات، رمزهای کشف و شهود عرفانی در قرآن نیز پرداخته شده است و مقداری کار را متفاوت می کند.

ایکنا - تفسیر المیزان و تفسیر تسنیم در مقام قیاس چه تفاوت و چه نسبتی با هم دارند؟

اگر بخواهیم تفسیر المیزان و تفسیر تسنیم را با هم مقایسه کنیم؛ المیزان تفسیری است که عقلانی تر است و ادبیات آن از جهانی از تسنیم سنگین تر است. این تفسیر تلاش کرده تا مقداری به ادبیات جامعه نزدیک تر شود و از سنگینی ادبیات المیزان مقداری کاسته است و بعضی از نکاتی که علامه جوادی آملی از اساتید خود در سبک و سیاق موضوعات عرفانی و فلسفی داشتند را در تفسیر تسنیم وارد کرده اند؛ بنابراین این اثر جریانی عقلانی، وحیانی و عرفانی است یعنی عقل و فلسفه در آن وجود دارد و همچنین جنبه های عرفانی، لطایف و اشارات مطرح می شود و در کنار این اصول، جنبه های فقهی نیز در آن موجود است.

علامه جوادی آملی سعی کردند در حین تفسیر تسنیم بعضی از مشکلات روز جامعه را هم بیان کنند مثلاً بحثی که اکنون وجود دارد مشکل نظام بانکی ربوی ماست که در تفسیر در بخش آیاتی که مربوط به ریاست به روزرسانی می شود و به جریانات روز جامعه اشاره می شود. ساختار تفسیر تسنیم به روزرسانی تفسیر المیزان است البته با سبک و سیاق جدیدی که آیت الله جوادی آملی ابداع کرده اند.

آیت الله جوادی آملی مرتب به اساتید خود مثل مرحوم علامه طباطبایی و الهی قمشه ای اشاره دارند که نشان می دهد از اساتید خود بهره بردند و از نظرات آن بزرگان نیز در این تفسیر استفاده کردند. همچنین جنبه های متعدد اجتهادی خودشان هم کاملاً واضح و روشن است و تلاش کردند ایده ها و نظرات خود را بیان کنند و تلفیق فلسفه، کلام، عرفان و وحی در این تفسیر دیده شود.

مخاطب این تفسیر با خوانش آن متوجه می شود، تسنیم در ادبیات نوشتاری و در محتوا با المیزان متفاوت است و نگاه نو و تجربیات علامه جوادی آملی در آن به چشم اهل فن و معنای قرآنی می آید. تفسیر المیزان حاصل دوران قبل از انقلاب اسلامی و تفسیر تسنیم حاصل دوره جمهوری اسلامی است و تجربیات و چالش هایی که در این سال ها در مدیریت کشور در بخش های مختلف اقتصادی، اجتماعی و... به وجود آمده است در این تفسیر خود را به نوعی نشان داده است.

ایکنا - با توجه به اینکه اشاره فرمودید تفسیر تسنیم از تفسیر المیزان روان تر است و ساده سازی واژه ها سبب شده تا عوام هم آن را فهم کنند؛ آیا بازخوردی از مخاطبان عام آثار منتشر شده دریافت شده است؟

آیت الله جوادی آملی به زیرساخت ها و شاخص بودن این تفسیر تمایل دارند. درست است که بیان کردم ادبیات این تفسیر با ادبیات کتاب المیزان تفاوت دارد و از جهاتی راحت تر شده است ولی در عین حال چون می خواهد منبع بودن و اصیل بودن را حفظ کند و چشمه باشد تا بقیه از آن استفاده کنند به همین دلیل ادبیات اصلی آن برای اساتید و قرآن پژوهانی است که در حال انجام کار علمی هستند. اصل تسنیم برای جامعه نیست و شاید جامعه کنونی و مدارس، معلمان و خانواده ها نتوانند از آن استفاده ای داشته باشند؛ گرچه هرکسی که آن را بخواند می تواند از آن بهره برداری کند ولی هویت اصلی آن بر منبع اصلی بودن است به همین دلیل همچنان با جامعه فاصله دارد و این فاصله را باید قرآن پژوهان، محققان و مدیران پر کنند و تفسیر تسنیم را برای مخاطبان مختلف تولید کنند.

تفسیر تسنیم این قابلیت را دارد که از آن کتاب های مخصوص برای مدارس و معلمان تولید شود تا مفید و قابل استفاده باشد ولی این به شرطی که برای آن برنامه ریزی و کار عمیق تری انجام شود و ادبیات آن برای نیازهای مختلف متناسب سازی شود برای این کار نیاز است مخاطبان مختلف و جامعه هدف خود را بشناسیم و برای آنها برنامه ریزی کنیم تا با استفاده از تفسیر تسنیم، مفاهیم قرآنی را به جوامع مختلف منتقل کنیم.

مثلاً اگر بخواهیم این تفسیر را به زبان انگلیسی ترجمه کنیم، همین مشکل را داریم؛ یعنی جامعه بین الملل نمی تواند از این تفسیر به شکل موجود استفاده کند. اگر می خواهیم در دنیا حرفی برای گفتن داشته باشیم نیاز است تا زبان و ادبیات قرآنی تفسیر تسنیم به زبان روز جامعه بین المللی تغییر کند. این کار شدنی است و این اثر قابلیت دارد، برای جوامع مختلف ترجمه شود.

می توان آموزه های روان شناسی و علوم تربیتی را از درون تفسیر تسنیم استخراج کرد. بخش زیادی از مباحث قرآن و تمام تفسیر بر مباحث تعلیم و تربیت است. تعلیم و تربیتی که این تفسیر می گوید با تعلیم و تربیت کتاب های دیگر متفاوت است زیرا این تعلیم و تربیت مبتنی بر رویکرد عقلانی - وحیانی خاصی است. مبانی هستی شناسی، انسان شناسی، جامعه شناسی، خلقت در بیان آیت الله جوادی آملی کاملاً متفاوت و تلفیق ادبیات عقلانی - وحیانی است؛ بنابراین می توان از این تفسیر در نوشتن کتاب های علوم تربیتی استفاده کرد تا رویکردهای تربیتی این تفسیر را تبیین کنیم. حتی می توان برای آنها آثار هنری مثل فیلم، تئاتر و... تولید کرد.

تفسیر انسان به انسان و عقلانیت وحیانی آیت الله جوادی آملی کار جدیدی است. یکی از چالش های امروز دنیا نسبت عقل، وحی، ایمان و دین است که چه رابطه ای بین آنها وجود دارد؟ آیا ایمان با علم، عقل و وحی، چالش و تضاد دارد یا آنها دو حیطة کاملاً جدای از هم هستند؟ یا اینکه کاملاً با هم یکی هستند؟ این موضوعات را می توان از تفسیر تسنیم و جریان عقلانیت وحیانی آیت الله جوادی آملی استخراج کرد.

گفت وگو از معصومه صبور و محسن مسجدجامعی